

ժամանակը չէ, այլ սպանության, ի վերա ամենայնի երդվելով սուրբ զորությանց անունով, այնքան սարսափելի և ուժգին մի հարված իջեցրեց նրա թևին, որ անրակից շարաշար այն պոկվեց, խաչի թևերը չարդուփշուր արեց ու շորս կողմը ցիրուցան: Նա միաժամանակ կտրեց նրա գլուխը, մարմինը թողնելով կտրած ծառի նման¹⁰⁹,

26. Լևոնն ահա այսպիսի վախճան ունեցավ դեկտեմբեր ամսին (գիշերվա ժամը տասն էր), թագավորելով յոթ տարի և հինգ ամիս: Նա դաժան էր, դեռ ավելին, նաև ամբարիշտ՝ իր նախորդներից շատ ավելի: Նրա այդ գծերը մթսւգնեցին հասարակաց գործերին նրա ցուցաբերած հոգատարությունը, բիծ դրեցին նրա ֆիզիկական ուժի ու քաջության վրա: Պատմում են, որ երկնքից իսկույն ձայն լսվեց՝ նրա սոսալալումը շատերին ավետող: Նավաստիներից ոմանք, լսելով այն, նշեցին այդ ձայնը լսվելու ժամանակն ու գիշերը և հետագայում քննելով տեսան, որ դա ճշմարիտ էր:

Գ Ի Ր Ք Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ

ՄԻՔԱՅԵԼ ԱՄՈՐԱՏՈՒ՝ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Այսպիսով, ինչպես սուվեց նախորդ գրքում, Միքայելի մարդիկ սպանեցին Լևոնին. նրա դիակը անգթաբար ու անխնա նրանք քարշտվեցին և Սկյուլայի՝ միջոցով ձիարշավարանը տարան: Նրանք սրդեն ոչնչից չէին վախենում, քանզի կայսերական պալատում վստում էին դավաճաններն ու դավադիրները: Նրանք պալատից դուրս հանեցին նաև [Լևոնի] կնոջ իրենց շորս որդիներով հանդերձ՝ Սմբատին, որ թագադրվելով Կոստանդին էր կոչվել, Վասիլին, Գրիգորին և Թեոդոսիոսին: Նավակ նստեցնելով նրանց տարան Պրոտե կղզին, որտեղ էլ ներքինացրին: Թեոդոսիոսի կյանքի համար այդ գործողությունը ճակատագրական եղավ: Նա մահացավ և թաղվեց հոր գերեզմանում:

2. Միքայելը, դեռ շղթաները ոտքերին (կապանքների բանալին սլահովության համար Լևոնն իր մոտ էր պահում, բայց այդ միջոցին կորել էր), պապիասի³ հսկողության տակից հանվելով, նստեց կայսերական գահի վրա և, տվյալ պահին պալատում գտնվողների կողմից կայսր հռչակվելով, երկրպագության արժանացավ: Կեսօրին արդեն համբավը տարածվել էր ամենուր: Միքայելի կապանքները մուրձի օգնությամբ հազիվ էին փարդել և նա, դեռ ձեռքերը չվացած, առանց աստ-

ծո վախր մտաբերելու, անհրաժեշտ և ոչ մի բան չարած, աստծո մեծ տաճարը եկավ, ցանկանալով թագադրվել ձեռամբ պատրիարքի և համայն դեմոսի կողմից կայսր հռչակվել, քանզի իր միակ պաշտպաններն ու սատարը ոճրին մասնակից եղողներն էին, իր դավակիցները: Մարդ կապշեր երկուսի էլ վստուխյան վրա: Այն ժամանակ [Լևոնի] օգնության չհասավ այդ շողոթորթներից ու բարեկամներից և ոչ մեկը, բոլորը սողունների պես ծակ ու ծուկ էին մտել, իսկ Միքայելը ոչ ոքից չէր վախենում, նա արյունոտ էր և այդ գծերի օգնությամբ նա կարծես հաղթանակած էր վերադառնում՝ ոչ որպես դահիճ (սպանությունը հարկավ կատարվեց ամեն ինչ տնօրինող նախախնամությամբ)⁴, և անցնում Պլատիայով⁵: Արդ, ամաչել է պետք ու ողբալ, ոչ այնքան այն բանի համար, որ նա [ձիշտ է] արդար կերպով արյուն հեղեց (թեև դա էլ ոչ մի գովելի բան չէ), այլ այն բանի համար, որ նա արյունը հեղեց աստվածային ու սուրբ տեղում, որտեղ ամեն օր մեր մեղքերի քավության համար հեղվում է Տիրոջ [արյունը]⁶, և ոչ այլ, այդ բանին պատշաճ տեղում:

3. Արդ, սկսենք պատմել Միքայելի ծննդավայրի, նրա կենսագրության մասին: Նա ծնվել էր Վերին Փոյուգիայի Ամորիոն⁷ կոչվող քաղաքում, որտեղ մշտապես ապրում են հրեաներ և ինչ-որ աթինգանների⁸ բազմություն: Նրանց՝ միմյանց հետ ունեցած առնչությունից ու մշտական աղերսակցությունից բուսնում է նորատիպ, նորազգի գաղափարներով մի հերձված, որին հաղորդակից էր և [Միքայելը]⁹՝ այդ բանը ծնողներից ժառանգելով: Այդ հերձվածը, թեև մկրտությունն ընդունում է որպես փրկիչ խորհուրդ, հերձվածողները խոստովանում են այն, մկրտվել ցանկացողներին թույլատրում այդ բանն անել, բոլոր սնացած հարցերում հետևում են մովսիսական օրենքին՝ բացառյալ թլփատությունը: Այդ հերձվածի հետևորդները որպես ուսուցիչ և առաջնորդ ունեն մի հրեայի կամ հրեուհու, որը միանգամայն հրաժարվում է իր սեփական տանը [կատարել] սուրբ մկրտության [խորհուրդը]: Հերձվածողները սրան են վստահում ոչ միայն իրենց հոգու տնօրինությունը, այլև ունեցվածքը: [Միքայելը] ահա մանուկ հասակից առնչվելով այդ հերձվածին և հոգով ընդունելով այն, գիտակցության հարցում էլ անաղարտ չէր, այն կարծես անհավատության ինչ-որ խառնուրդ էր, որով նա և այդ հերձվածն աղավաղեց՝ նրան մոտիկ կանգնած լինելով, և քրիստոնյաների դավանանքն աղճատեց, մովսիսականությունն էլ խարդախեց: Մինչ այս մինչ այն նա հարել էր այդ հերձվածին և, երբ հասակ առնելով սղամարդ դարձավ, նա ինչպես խաղողի որթի ծիր,

իր մեջ փաթաթված ուներ անկրթությունն ու տգիտությունը: Հատկապես
 այդ գծերի տեր լինելով ու այդ ոգով դաստիարակված, այդ ուղղությամբ
 էլ զարգանալով, թագավորական իշխանությունը ձեռք գցելուց հետո,
 դրանցով էր հաճախ պարծենում ու հպարտանում՝ ավելի քան սեփական
 թագով: Նա և՛ անարգում էր, և՛ նենգությամբ բացասում տրամաբա-
 նությունը, քանզի այն ի չիք էր դարձնում իր փաստարկները, ի վիճակի
 էր համոզել ու հորդորել՝ շհետևել նրա հերձվածին ու դավանանքին:
 Թեև կարելի է և սեփական հերձվածը դավանել և շանարգել մեր դա-
 վանանքը, հատկապես այն դեպքում, երբ ի վիճակի չէր ուժերը չափել
 այնքան ժամանակի ընթացքում իրենց իմաստությամբ փայլած ալնքան
 մեծաթիվ մարդկանց հետ: /4/ Այդուհանդերձ նա մեծարում էր սեփա-
 կան [հերձվածը]: Բայց նա կարող էր նախապես ասել, թե նորածին
 խողերից որոնք գեր ու փարթամ են լինելու, որոնք՝ նիհար, նա գիտեր
 աքացի տվող ձիու մոտ ինչպես կանգնել, ինչպես վարպետությամբ
 խուսափել աքացի տվող ավանակից: Նաև ջորիների հարցում էլ քա-
 ջագիտակ էր, գիտեր նրանցից որոնք են հարմար ու պիտանի բեռների
 փոխադրության համար, որոնք կարող են հեշտությամբ հեծյալին տա-
 նել՝ առանց որևէ վախից ազդվելու: Բացի այդ նա մի հայացքով կարող
 էր դատել նաև ձիերի մասին, նրանցից որոնք են վազքում ուժեղ ու
 արագ, որոնք՝ պատերազմում դիմացկուն, որոշել ոչխարներից և կովերից
 որոնք են հեշտ ծննդաբերում, որ տեսակներն են շատ կաթ տալիս և
 հանդարտ են: Բայց ամենազարմանալին այն է, որ նա կարողանում
 էր որոշել նորածին կենդանիներից որր որ մորից է ծնվել: Ահա նրա
 մանկության ու հասուն տարիքում նրա ստացած դասերի ու պարծե-
 նալու նյութը: /5/ Երբ նա հասակ էր առնում, համբերատար տանում
 ու հաղթահարում էր շքավորությունը, բայց և ջանում ամեն միջոցով
 դուրս գալ այդ վիճակից: Երբ մի առիթով իր զորավարին ներկայացավ՝
 իրեն մի կերպ ցույց տալու և իր թլվատ լեզվով նրա բարեհաճությու-
 նը շահելու, զորավարին ծանոթ ու մտերիմ մի աթինգան ասաց նրան,
 թե Միքայելը և ինչ-որ մի ուրիշը շատ շանցած նշանավոր մարդիկ են
 լինելու և շուտով անգամ թագավորության պիտի տիրանան: Զորա-
 վարը՝ նման խոսքերից ոգևորված, կարծես ապագայից քաղելիք բեր-
 քը աչքի առջև ունենալով, վճռեց հեղգությամբ հարմար առիթը ձեռ-
 քից շփախցնել, առիթ, որը կորցնելուց հետո, հեշտ ու դյուրին չի լինի
 վերստին ձեռք գցել: Նա իսկույն սեղան է տալիս և, մնացած բոլորին
 մի կողմ թողած, այդ այրերին է ճաշի հրավիրում: Երբ կերուխումը

թեժացավ, զորավարն իր դուստրիին էլ բերեց, տվեց նրանց, իր փեսաները համարելով: Երևույթի արտառոցության ու արտասովորության վրա նրանք սկզբում ապշեցին ու քար կտրեցին, բայց հետո համաձայնություն հայտնեցին ու հավանություն տվեցին, նրան ոչ թե մարդ, այլ թերևս աստված խոստովանելով:

6. Գուշակության արվեստը իր տրամադրության տակ կանխագուշակելու բազմաթիվ սուբյեկտներ ունի՝ թռչունների թռիչք, բազմազան երազներ, ամեն տեսակի զոհաբերության կենդանիների արտանշաններ և, որպեսզի ես մենակ լինելով շատերի հետ բանավեճի չբռնվեմ, խոսքը չեմ երկարում: [Գուշակության արվեստը] մաքուր [արվեստ] է, բայց ո՛չ ես, ոչ ողջախոհ մարդկանցից որևէ մեկը չի կարող ասել, որ այդ արվեստի մեջ մարդուն աստծուց հեռացնել ջանացող դևերից ոմանք անմասն չեն, թեև լսել ենք, որ անազնիվ ու ստոր, անհոգ ու անարգ կյանք վարող մարդիկ այդ [արվեստի] միջոցով ճրգորիտ իմացել են [կատարվելիքի] մասին: Արդ, ինչին եմ ես հետսմուտ: Դրան, որ որևէ մեկը չկասկածի, թե [գուշակությամբ] զբաղվողները աստծո ներշնչմամբ են ապագան բացահայտում, որպեսզի նրանց խոստոր մտքի, նույնն է ասել՝ սկզբունքի պատճառ աստծուն չհամարի, ոչ էլ ենթագրի, որ խոհեմ են այն մարդիկ, որոնք իրենց անձը գուշակներին են վստահում, քանզի տեսնում ենք, որ ամեն օր շատերն են սխալվում և իրենց կորստյան պատճառ դառնում: Թող նրանք կորստյան պատճառ նախաշար վիշապը համարեն, որ աշխարհով մեկ շրջելով և իրեն հարմար գործիքներ⁹ ձեռք բերելով, ոչ միայն այս կամ այն մարդու մեջ դնում է թագավորության ձգտելու սաղմը, այլ շատերի մեջ, որոնց համոզելով ու դրդելով հորդորում է գործի անցնել, մարդկանց կոտորել, եղբայրասպան պատերազմներ հրահրել, բազմիցս ոմանց վրա քարեր շարտող կույրի նմանողությամբ. կույրը քարեր է շարտում, բայց ի վիճակի չլինելով տեսնել, միայն կարող է գուշակել իր հարվածած օբյեկտի մասին: Այս բոլորը մեր նյութի հետ առնչություն չունեն, բայց դրանց վրա կանգ ենք առնում, որպեսզի ո՛չ նման գործերը, ո՛չ էլ ամենանենգ թագավորությունները հանկարծ աստծո հետ չկապվեն: Ասածս ես հիմնավորում եմ սուրբ գրքի վկայությամբ, որն ասում է. «Անձամբ թագաւորեցին, եւ ոչ ինեւ»¹⁰:

7. Միքայելը աթինգան գուշակի ասածի մեջ ինչ-որ աստվածային կանխասացություն տեսնելով, այդ առթիվ հիշելով և Ֆիլոմելիոնի [վանականի կանխագուշակությունը], որի մասին նախապես ասել եմ, ավելի հանդուգն ծրագրեց և իրականացրեց լեռնի սպանությունը: Սա-

կայն այդ արարքը իր հոգին անվերջ խռովում էր, դրա համար շտապեց հանդգնել, թափոր կազմած, սուրբ տաճարը գնալ: Հարցն այն է, որ նա իր առաջին բարերարի հանդեպ (խոսքը հիշյալ Վարդանի մասին է) ստոր վարվեց, բայց ավելի ստոր՝ երկրորդի՝ Լևոնի հանդեպ, քանզի, ի վերա ամենայնի, նրա որդուն, սուրբ ավազանում կնքելուց հետո, որդեգրել էր: Համենայն դեպս նա Լևոնի զավակների, մոր և կնոջ բեռը թեթևացնելու համար նրա բռնագրավված կալվածներից նրանց ինչ-որ մասհանում է կատարում, մեծահոգաբար հրամայում, որ մայրն ու կինը ապահով բնակվեն այսպես կոչված Տերանց վանքում: Ինչ վերաբերում է Լևոնի արու զավակներին, ինչպես ասվեց, նրանք [աքսորվեցին] Պրոտե կղզին, որտեղ Կոստանդինը, ներքինացվելուց հետո, համրացավ: Նա պաղատում էր աստծուն՝ իր ձայնը վերականգնվի, լեզուն բացվի, դարձյալ բսրեծայն դառնա, նա աղաչում էր և Գրիգոր Աստվածաբանին, որի [պատկերն] այնտեղ, ինչ-որ տեղում վերականգնված էր: Սուրբը ընդառաջ գնաց, և սուրբ Աստվածահայտնություն տոնին նրա թախանձանքը կատարվեց: [Կոստանդինը] հայացքը նրա պատկերին գցած, լսում է նրա՝ իրեն ուղղված խոսքը. «Մոմը վերցրու և ընթերցիր»: Կոստանդինն ունկնդիր եղավ այդ խոսքերին, մտավ [տաճար] հստակ ու մաքուր ձայնով ընթերցեց «Դարձյալ իմ Քրիստոսը» [աղոթքը]: Այդ օրից սկսած ահա նա անվերջ սկսեց ատել հոր ավանդած տխմարությունը, այսպանել սրբապատկերների հանդեպ նրա ունեցած ապերախտությունը: Նա վերականգնում էր և անդադար երկրպագում սրբերի պատկերները: Սակայն այդ բոլորը տեղի ունեցան հետագայում, շատ ժամանակ անց:

8. Միքայելը, երբ տիրացավ ինքնակալ կայսեր իշխանության և սկսեց իր կամքի համաձայն կառավարել, երանելի Նիկեփոր [պատրիարքը] նրան նամակ գրեց, կոչ անելով վերահաստատել ճշմարիտ դավանանքը՝ սրբապատկերները վերստին երկրպագության առարկա դարձնել: Միքայելը պատասխանեց նրան, թե «ես հավատքի սկզբունքների հարցում փոփոխություններ կատարելու միտք չունեմ, ոչ էլ որևէ հարձակում գործելու և վերացնելու արդեն ավանդվածն ու հաստատվածը: Թող յուրաքանչյուրը վարվի, ինչպես ինքն է ճիշտ գտնում, ըստ իր կամքի, այդ բանի համար ոչ ոք չի պատժվի, նեղություն չի կրի»: Նա մինչև վերջ հավատարիմ մնաց այդ սկզբունքին, նա, որ ի սկզբանե անտի ճշմարիտ քրիստոնյա չէր: Սակայն ինչքան որ ամրապնդում էր իր իշխանությունը, նա իր շար բնությամբ ու դաժանությամբ այնքան իր իշխանությունը, նա իր շար բնությամբ ու դաժանությամբ այնքան սաստկացնում էր պաշարը քրիստոնյաների և ցեղակիցների դեմ, սեկ

անարդում վանականներին, նրանց ամեն տեսակի սարսափների մատնելով, սոսկալի պատիժներ հորինելով, մեկ՝ մյուս հավատացյալներին բանտ էր նետում ու աքսոր ուղարկում: Մի փոքր անց պատրիարքական աթոռին նստած Մեթոդիոսին¹¹ և Սարգիսի այն ժամանակվա եպիսկոպոս Եվթիմիոսին, այն բանի համար, որ նրանք չենթարկվեցին իր կամքին, չհրաժարվեցին սրբապատկերները երկրպագել, քաղաքից արտաքսեց, սուրբ Մեթոդիոսին Ակրիտասին մոտիկ գտնվող Անդրեաս առաքյալի կղղում արգելափակեց, իսկ երանելի Եվթիմիոսին իր [Միքաելի] որդի Թեոփիլոսի ձեռքով արջառաչիլերի անխնա ծեծի տակ մեռցրեց: Նա ինչքան որ ճնշում էր գործում Քրիստոսի ժառանգավորների վրա և վայրի գազանի նման հոշոտում նրանց, նույնքան ազատություն¹² էր տալիս հրեաներին, հարկերից ազատում, քանդի բոլորից շատ նրանց էր սիրում ու գուրգուրում: Եթե նկարիչները գեղեցիկ կենդանիների նմանատիպություն են անում, սա Կոպրոնիմոսի¹³ կյանքն իր համար օրինակ ու տիպար ունենալով, ջանում էր կատարելապես նրան նմանվել: Այդպիսով, նա հասնում է ամբարշտության գագաթնակետին, մեկ կարգադրում շաբաթ օրերը ծոմ պահել, մեկ աստվածային մարգարեների դեմ լեզուն սրում, մերժում հարությունն ի մեռելոց և դրա հետ կապված բարիքները: Նա պնդում էր, որ սատանա գոլություն չունի, քանզի այդ մասին չի վկայել Մովսեսը¹⁴: Նա կողմնակից էր պոռնկության, կարգադրում էր, որ միայն Բարձրյալի՝ աստծո անվամբ կարելի է երդվել, Հուդային ամբարշտորեն փրկության արժանացողների թվին դասում, շարամտորեն ու անտեղի ծանակում էր փրկիչ Զատիկի տոներ նշելը: Նա խորշանքով մերժում էր հունական ուսումը¹⁵, իսկ մեր [քրիստոնեական]՝ աստվածայինն այն աստիճան էր անգոսնում, որ Թույլ չէր տալիս սովորել անգամ պատանիներին, որպեսզի ոչ ոք և ոչ մի դեպքում հնարավորություն չունենա իր տխմարություններին ընդդիմանալու, քանդելու դրսնք, որպեսզի սուր աչք և ճարտար լեզու ունենալով, նաև կրթություն ստանալով, շտիպի իրեն տեղի տալ: Նա այնպես դանդաղ էր տառերը գրում և վանկերն ընթերցում, որ մեկը ավելի արագ կկարդար մի ամբողջ գիրք, քան թե նա իր բթամտությամբ կարտասաներ սեփական անվան սառերը: Սակայն այդ մասին, ինչպես և այդ ժամանակ տեղի ունեցածի և ծաղրի արժանացածի մասին թողնենք ասեն սուրբ այրերը. առկա են նրա արարքները խարազանող բազում գրքեր, իսկ մենք շարունակենք պատմությունը, կանգ առնենք նրա սնաստված գործերի արդյունքների վրա:

9. Այս ժամանակները Արևելքում¹⁶ քաղաքացիական պատերազմ

բռնկվեց, որն աշխարհը բազմապիսի դժբախտություններով ողողեց, մարդկության մեծ մասը ոչնչացրեց: Հայրերը որդիների վրա սուր քաշեցին, եղբայրները՝ եղբայրների, ընկերները՝ շատ սիրելի ընկերների: [Ապստամբների] պարագլուխը Թովման¹⁷ էր, որի վերաբերյալ երկու տարբեր վարկածներ գոյություն ունեն: Մենք մարդ արարած ենք, բացի այդ՝ դեպքերից շատ ժամանակ է անցել, մենք դրանց ականատես չենք եղել, սոսկ լսել ենք դրանց մասին: Արդ, որպեսզի բոլոր հարցերում ճշմարտությունը ասած լինենք, չպետք է գրի առնենք մեղ հաղորդված վարկածներից մեկն ու մեկը: Այդ դեպքերի վերաբերյալ նրման տարակարծությունն ու անորոշությունը մեր շարադրանքին ոչնչով չի վնասում: Ընդհակառակը, այդ տարբեր, իրարամերժ կարծիքների առկայությունը մեր գործում այն ավելի վստահելի է դարձնում: Հարկավ, լավագույնն այն կլիներ, որ տարակարծություններ չլինեին, իսկ մենք՝ մարդ արարածներս, ամեն ինչի մասին ճշգրիտ տեղյակ լինեինք: Բայց քանի որ հոսած երկար ժամանակը մեր տեսադաշտը վարսագուրել է, թուլացրել իմացության հնարավորությունը, անհրաժեշտ է և՛ զրույցներին, և՛ լուրերին հավատ ընծայելով, գոնե մասամբ եղելությունը լույս աշխարհ հանել և այն ամբողջապես Մոռացության գետոր¹⁸ չթափել:

10. Առաջին վարկածի համաձայն (ես այն եմ ընդունում, քանզի ունեմ մի քանի փաստաթղթերի հաստատուն վկայությունը) Թովման սերում էր հասարակ ու չքավոր, ի վերա ամենայնի՝ սլավոնածին¹⁹ ծնողներից: Այդ [սլավոնները] բազմիցս Արևելքում են վերաբնակեցվել²⁰: Թովման քարշ էր տալիս իր աղքատիկ գոյությունը և բախտ որոնելու համար փախչում է իր ծննդավայրից և դալիս մայրաքաղաք: Նա սենատորներից մեկի²¹ մոտ ծառայության է մտնում և, լինելով անուղակի մեկը, փորձում պղծել տիրոջ մահիճն ու անկողինը: Բայց բռնվելով և ի վիճակի չլինելով խայտառակության, կատարած արարքի համար հասանելիք պատժին դիմանալ, հազարացիների մոտ փախուստի է դիմում: Իր բազմամյա, իրեն հատուկ [խայտառակ] գործունեությամբ (մոտավորապես նրա քսանհինգերորդ տարին էր ընթանում), ինչպես և Քրիստոսին՝ մեր աստծուն ուրանալու հանգամանքով, նա շահում է հազարացիների վստահությունը և, դառնալով զինվորական փաղանգի հրամանատար, քրիստոնյաների դեմ զենք է ճոճում: Նա հազարացիներին խոստացավ զենքի ուժով նրանց ենթարկել հռոմայեցիների կայսրությունը²²: Որպեսզի հռոմայեցիների երկրում հայտնվելով խոչընդոտի չհանդիպի, դեռ ավելին՝ որպեսզի բոլորին իր կողմը

քաշի և պատերազմում իրեն ծառայեցնի, նա ազդարարեց ու տարփողեց այն լուրը, թե ինքը, իբր, Կոստանդինն է՝ Իրենեի որդին²³, այն Կոստանդինը, որի խելացնորությունն ու դաժանությունը անցյալում պատճառ դարձան, որ նա ոչ միայն թագավորությունից ղրկվի, այլև իր աչքի լույսից²⁴, իսկ տվյալ պահին նա արդեն մյուս աշխարհն էր գնացած: Քանի որ նրա նախաձեռնած գործի մեծությունն ու փայփայած հույսերը գործակից էին պահանջում (նա հասկանում էր, որ այլ կերպ չի կարող և՛ ցամաքում, և՛ ծովում գերակշռության հասնել), նա ինչ-որ մեկին է որդեգրում, նրան վերանվանում Կոստանդինոս, նրա անձը կեղծելով ցույց տալիս իր հոգու խելահեղությունը, և նրան բավարար ուժեր տալով՝ [Ռոմանիա] ուղարկում, մի այլ տեղից էլ ինքը մուտք գործում՝ հռոմայեցիների երկիրն ասպատակելու և ամայացնելու: Այն ժամանակ պետության սանձերը գտնվում էին լևոն Հակակազնի ձեռքում, դա նրա թագավորության վերջում էր²⁵: Ահա լևոնը նրա դեմ ոչ այնքան հզոր զորամաս ուղարկեց, որի պատճառով այն պարտություն կրեց (հենց որ թշնամին նրա դեմ էր դուրս գալիս, նա փախուստի էր դիմում): Դա [Թովմային] դարձրեց ավելի հանդուգն, նա սկսեց իր հնարավորությունները գերազնահատել: Ահա այս խռովության ու ասպատամբության սկզբի մասին ըստ առաջին և կարևոր վարկածի:

11. Իսկ երկրորդ վարկածը Թովմայի անվանափոխության մասին²⁶ ոչինչ չի ասում, ըստ նրա, Թովման անցյալում Վարդանին էր հարել և գահին տիրացած լևոնի կողմից պատիվների արժանացել: Թովման, որ այն ժամանակ ֆեդերատների կոմես էր և ծառայում էր Անատոլիկոն բանակաթեմում, լսելով, որ Միքայելը սպանել է լևոնին, ցանկացավ վրեժխնդիր ու քինախնդիր լինել (նա դեռ հնուց, մանկական տարիներից Միքայելին տանել չէր կարող): Բայց հակառակ որ նա Ֆիլոմելիոնի վանականի՝ իր վերաբերյալ արած կանխագուշակության առթիվ երկյուղ էր կրում, Միքայելի դեմ զորք է հանում, այն էլ ոչ թե փոքրաթիվ ու անկարող, այլ մեծաթիվ, քաջարի ու կովող, նա իր հետ ուներ զենք կրելու ընդունակ ամեն տարիքի մարդիկ: Միքայելի՝ բոլորի ատելության առարկա դառնալու մի այլ պատճառ էլ կար, այն, որ, ինչպես ասվեց, նա աթինգանների վնասակար ադանդին էր պատկանում, թլվատ լինելով, աչքի էր ընկնում իր անարիությանմբ և թուլակամությանմբ, քայց հատկապես այն բանի համար, որ նրա հոգին լեզվից պակաս թլվատ չէր: Շատերն էին նրանից խորշում, տհաճ մարդ համարում: Ինչ վերաբերում է Թովմային, թեև նա կաղ էր և ծագումով բարրարոս²⁷, ուներ

հարգանք ներշնչող ալեհեր մաղեր, նրան շատ էին սիրում, քանզի մանկուց մարդամոտ էր ու քաղցրաբարո, գծեր, որոնք դուր են դալիս շարքային զինվորներին: Բացի այդ իր ֆիզիկական ուժով ոչ ոքի չէր զիջում: Պետական հարկահավաքներին իր կողմը գրավելով, նա ջանաց առատաձեռնությամբ շատերին իրեն ենթարկել, աննշան մեկից դարձավ նշանավոր, տկարից՝ հզոր: Խառնակությունների ու հարստանալու սիրահարներին նա իր կողմն էր գրավում՝ նրանց համոզելով ու ինչ-որ մտերմություն ցույց տալով, իսկ մյուսների, ովքեր քաղաքացիական կռիվների ողբալի հետևանքներին գիտակ էին, նրանց հանդեպ էլ բռնություն բանեցնելով, արհամարհելով նրանց կարծիքը: Այդպիսով, ահա բռնկվում են քաղաքացիական կռիվներ, կարծես բացվում նեղոսի ջրվեժները, որոնք երկիրն են ողողում ոչ թե ջրով, այլ արյամբ: Ստրուկները մահատարած զենք են բարձրացնում տերերի վրա²⁸, զինվորները՝ տաքսետի²⁹, լոխագոսը³⁰՝ զորավարի, որով համայն Ասիան տնքում էր, կորստյան մատնվում: Մի շարք քաղաքներ, որոնք վախից հպատակվել էին Թովմային, նա մարդաթափ արեց, իսկ որոնք կայսեր հավատարիմ մնալով, բազմիցս դիմադրեցին, մեծ ջարդ կրելով ու գերեվարության ենթարկվելով, ստիպված էին վերջում հպատակություն հայտնել: Այսպիսով, նրա հետևից գնաց համայն Ասիան, բացառությամբ Կատակիլայի զորավարության տակ գտնվող Օպսիկիոն [բանակաթեմը] և Օլբիանոսի [զորավարության տակ գտնվող] Արմենիականների [բանակաթեմը]³¹: Այդքան զորավարներից միայն սրանք էին Միքայելին հավատարիմ մնացել: Այդ էր պատճառը, որ Միքայելը երախտագիտությամբ լցված նրանց, որպես իրեն շղավաճանածների, կայսերական գանձարանը վճարած այսպես կոչված պետական կապնիկոնի³² մեկ միլիարեսսիոնը³³ զիջեց: Բոլոր [բանակաթեմերը], այդ թվում և սրանք, ի սկզբանե անտի որպես կապնիկոն վճարում էին երկու միլիարեսսիոն: Իայցայն ժամանակ սրանց մեկը նա զիջեց՝ իրեն ցուցաբերած բարյացակամության համար:

12. [Քաղաքացիական պատերազմի] լուրը հազարացիներին ուրախություն ու մեծ բերկրանք պատճառեց, և նրանք, հարմար առիթ ձեռք բերելով, աներկյուղ ասպատակում էին համայն երկիրն ու կղզիները, քանզի դիմադրող չկար: Թովման, լսելով այդ մասին, վախ զգաց, քանզի մտածում էր, որ եթե ինքը հայրենիքի և մնացած Արևելքի մասին չհոգա, թույլ տա [հազարացիներին] գերեն ու գերեվարեն երեսաներին ու կանանց, այդ բանը կարող է իր կողմնակիցների շարքերում հուզում ու խռովություն առաջացնել: Նա նպատակահարմար գտավ

առաջ մասնավոր նրանց թափր՝ անձնապես երևալով և իր զորքերի բազմաթիվությամբ սարսափ ազդելով, ապա խորամանկությամբ նրանց դրդել հաշտության։ Այդպես էլ եղավ։ Սարակինոսները տեսան, որ Թովման շրջվեց և ուժգնությամբ իրենց երկիրը ներխուժեց։ Նա բարբարոսական խոսքերով³⁴ դիմելով, նրանց հետ հաշտություն կնքեց և առաջարկեց իրեն դաշնակցեն, խոստանալով և ուխտելով տալ այն, ինչ նախապես ասվել է³⁵։ Հռոմայեցիների երկիրը, ինչպես և նրանց պետությունը [սարակինոսներին] ենթարկել։ Նա իր հաշիվների մեջ չսխալվեց, դեռ ավելին, Անտիոքի՝ այն ժամանակ պատրիարքական աթոռը հափշտակած Հակոբից³⁶ թագ էլ ստացավ ու կայսր հռչակվեց³⁷ և մեծաթիվ զորք հավաքեց (ավելի ճիշտ արաբներն այն տվեցին՝ իրեն զորեղացնելու համար)։ Նրա բանակում էին ոչ միայն մեզ հարևան ու դրացի հազարացիները, այլև ավելի խորքերը բնակվողները, եգիպտացիներ, հնդիկներ, պարսիկներ, ասորիներ³⁸, հայեր, խալդեր, իբերներ, զեխեր, կաբիրներ³⁹ և բոլոր նրանք, ովքեր բաժանում են Մանիի գաղափարներն ու օրենքները⁴⁰։ Սրանցով հզորացած և ամեն կողմից իրեն ապահով զգալով, նա լավագույնը համարեց իր ձեռնարկած գործի հետ միասին, փոխել նաև իր անունը, մեկին էլ որգեգրել, ինչպես այդ մասին նշել եմ⁴¹։

13. Այսպիսով, ահա նա ներխուժում ու ասպատակում է համայն Արևելքը, առանց տարիքի խտրության կոտորում բոլոր նրանց, ովքեր կամավոր չէին անցնում իր կողմը։ Կայսրը, լսելով այդ մասին, և ենթադրելով, որ տարածված լուրերը չափազանցություն են, Թովմայի դեմ ուղարկում է թույլ ու չնչին զորքեր, որոնց նա բախվելով, մի մասին կարծես ըմպելիք լինեին, ծարավածի պես խմեց, իսկ մյուսին փախուստի մատնելով, ավելի հանդուգն գործի լծվեց։ Նա դիեր⁴² նավեր էլ հանդերձեց, նրանց հետևից եկող ցորենակիր և ձիակիր կլոր նավեր, որոնցով ձեռք գցեց բանակաթեմային նավատորմիդ⁴³։ Նա հրամայեց ողջ նավատորմիդը գումարվի Լեսբոսում, իսկ ինքը, իր անպարտելիության վստահ, ասպատակում է համայն Արևելքը։ Գլխավորելով ութ բյուր հյուսիս-հնարան դարդկանց, նա բռնեց դեպի Աբիդոս տանող ճանապարհը, մտադիր լինելով անցնել դիմացի ափը։ Ամենուր ասպատակ սփռելով, նա մոխրի ու փոշու վերածեց ոչ միայն փոքրիկ գյուղերը, այլև ավելի մեծ բնակավայրերը։ Մնացել էր մի բավական փարթամ գյուղ, որը չէր արժանացել մյուսների բախտին։ Ահա Թովման թույլ տվեց, որ այն էլ իրեն ենթակա փաղանգով իր որդեգիրը թալանի։ Վերջինս ինչ-որ դերից կախարդված, գուշակությամբ փքված, նախորդ

օրը զինվորներին նշել էր իր՝ մայրաքաղաք մտնելու որոշակի օրը: Բայց թշվառականը շատ հանդուգն ձիավարելով, գլխին մեծ փորձանք բերեց: Նա անկանոն առաջ էր շարժվում և ենթադրելով, որ [նշված] վայրում հակառակորդներ չկան, ընկնում է Օլբիանոսի լարած թակարդը: Նրա գլուխն իսկույն կտրեցին և Միքայել կայսեր ուղարկեցին: Վերջինս դրանից հետո շմնաց և, հաշվի չառնելով արարքի սարսափելիությանն ու կատարելու դժվարությունը, [որդեգրի] գլուխը հորն ուղարկեց: Թովման, ստանալով այն, առանց տատամսելու ծովափնյա այդ վայրից (այն Հորկոսիոն⁴⁴ է կոչվում), հարմար սլահ ձեռք գցելով, երբ լուսինը ծածկված լինելով [երկրի ստվերով] չէր լուսավորված, բազում տեղերից անցնում է Թրակիա: Միքայելը սակայն այդ մասին մտածել էր դեռ նախքան [Թովման Թրակիա] ոտք դնելը, շրջելով համայն Թրակիայով՝ նա [զինվորներին] կոչ էր անում ապստամբի դեմ լինել աներեր, մինչև արյան վերջին կաթիլը աննենգ մնալ իրեն, շղերժել դեպի կայսրը տաժած հավատարմությունը, ձեռք չբաշել իրենց քաջությունից ու արիությունից: Սակայն շատերի համար ակնհայտ էր, որ [Թովմային] դիմադրելը հնարավոր բան չէ: Այդ էր պատճառը, որ երբ [Միքայելը] հեռացավ դեպի մայրաքաղաք, իսկ Թովման էլ անձամբ հայտնվեց, բոլորը հեշտությամբ վերջինիս կողմն անցան, նրանց համոզելու կարիքն անգամ պետք չեղավ, և նրա հրամանատարությամբ շարժվեցին մայրաքաղաքի վրա:

14. Սակայն այդ բանը կայսրը շատ շուտ իմացավ, նա Ասիայի ինչ-որ տեղում պահեստի թողնված մի զորաբանակ բերեց, բացի այդ Կատակիլասի և Օլբիանոսի միջոցով հավաքագրեց որոշ զորքեր ևս, քանզի արդեն սկսել էր գահին սպառնացող վտանգից վախենալ: Նա ուշադրություն դարձրեց նաև ծովուծի վրա, փութանակի նախապատրաստվում էր ապստամբի ցամաքային և ծովային ուժերի դեմ պայքարի: Նա այնպիսի դժնդակ ու ծանր դրության մեջ էր գտնվում, որ [ստիպված եղավ] ակրոպոլսից մինչև դիմացի ավանը երկարել շղթան և այդ ձևով անանցանելի դարձնել ներքին ուղին: Սկյուրոսում, Կիկլադյան կղզիներից մեկում, աքսորական ապրում էր բազմիցս զորավարի պաշտոնը վարած մի այր, որ տվյալ պահին Միքայելի դեմ ոխ ուներ: Նրա անունը Գրիգոր էր, մականունը՝ Պտերոտոս: Սա լեռն կայսեր եղբորորդին⁴⁵ [քեռորդին] էր և վերջերս նրա սպանությունից հետո աքսորվեց, քանզի երբ նա մտավ Միքայելին երկրպագելու, չլռեց, այլ լեռնի հանդեպ մեծ սեր ու բարեկամություն տածելով, [Միքայելին] սաստիկ նախատեց, լեռնի սպանության մեջ նրան մեղադրեց: Միքայելն

այն ժամանակ նրան ասաց. «Ես հասկանում եմ, քո մեջ դառնություն է ծովացած, հասկանում եմ և անափ տխրությունդ»: Լևյդ պահին նա տեղի տվեց, բայց երեք օր անց նրան Կիկլադների հիշյալ կղզին ար- սորեց: Թովման ահա ընկերացավ նրան և մոտ տասը հազար հոգիա- նոց ցամաքային զորաբանակի զորավար նշանակեց: Իր ձեռք բերած նավատորմիդր նա ռազմական պատրաստության վիճակի բերեց, նրա վրա մի այլ զորավար կարգեց և որպես ինչ-որ առաջապահ [մայրա- քաղաքի վրա] ուղարկեց, գտնելով, որ նպատակահարմար է ցամաքա- յին և ծովային գործողությունները համագործակցված կատարել: Եվ ահա ծովային ու ցամաքային ուժերը միաժամանակ հայտնվեցին նույն վայրում՝ Վլախեոնայի ծոցում (ձգված շղթան ոչ մի խոչընդոտ չպատ- ճառեց հարձակվողներին, ոչ էլ օգուտ՝ պաշտպանվողներին), բայց նրանց ներկայությունը ոչ մի տպավորություն չգործեց, և նրանք իսկապես որ ոչ մի աչքի ընկնող բան չարեցին: Միայն Թովման էր, որ ինչ-որ ճարտարագետների միջոցով խոյեր, կրիաներ և մի քանի պաշարողական մեքենաներ սարքեց, որոնցով ենթադրում էր պա- րիսպները սասանել: Բացի այդ, նա որդեգրելով և խռովության գոր- ծակից դարձնելով վանականի սքեմը վերջերս դեն գցած, շառլատան ու աշխարհական դարձած սևահեմ ու սևահոգի ոմն Անաստասիոսի, մեծաթիվ ու ղորժղ բանակով արշավեց մայրաքաղաքի վրա: Նա կարծում էր, որ քաղաքացիները, Միքայելի հանդեսը ատելությամբ լրց- ված, հենց որ իրեն տեսնեն, իր առջև պիտի բացեն [քաղաքի] դար- բասները: Բայց երբ այդ հույսերը ջուրն ընկան, դեռ ավելին, քաղա- քացիներն սկսեցին իր վրա հայհոյանքներ ու լուտանքներ թափել, նա իր զորավարական տաղավարը և խարաքսը խփելով Պավլինոսի⁴⁶ վանքի մոտ, այնտեղ, որտեղ կառուցված է սրբոց Անարծաթից պալատանման տաճարը, մի զորամասի գլուխն անցած, սկսեց շրջել մինչև Եվքսինյան ծովը, Հիերոնն ու դրանից այն կողմ գտնվող ավանները, [բնակիչնե- րին] համոզելու [իր կողմն անցնեն], որպեսզի իր թիկունքում որևէ թշնամի չունենա: /14/¹⁷ Երբ նա նման հարցերով էր զբաղված՝ մի քանի օր հատկացնելով նախապատրաստվելու [զգայախաբություն ունեցավ], նրա աչքին Միքայելը երևույ՝ պատերազմական դրոշը աստվածածնի տաճարի ծածկի վրա ամրացրած, որտեղից զորություն էր խնդրում ու ստանում ընդդեմ հակառակորդների, իսկ նրա որդի Թեոփիլոսն էլ՝ կե- նարար խաչափայտը և մեր աստծո՝ Քրիստոսի ամենասրբուհի մոր հանդերձները ձեռքին, հոգևորականների դասով թափոր կազմած, շրջում էր քաղաքի ամբողջ պարսպով մեկ: Դա Թովմային ծայրաստիճան հու-

սարեկ արեց և քամելեոնի նման բազմիցս ծրագրերը փոխեց, հավատացած լինելով, որ ստիպված է մարտնչել ոչ միայն տեսանելի, այլև աներևույթ ուժերի դեմ: Բայց այլ ելք չունենալով և իր հետևից գնացած այդպիսի մեծաթիվ ամբոխից հուսադրված, իր նման մտածմունքների ճիշտ կամ սխալ լինելու դատավորը թողեց ճակատամարտը լինի: Հենց որ լույսը բացվեց, պատերազմական փոփոխությունները զինվորներին մարտի հանեց: Նա որդուն կարգադրեց մարտնչել ցամաքային պարիսպների երկայնքով, իսկ ինքը առաջնորդեց գլխավոր ուժերը, վերջրեց պաշարողական մեքենաների մեծ մասը, որոնցով պետք է քաղաքի պարիսպը հարվածեր, և հարձակվեց Վախենոյի շրջանում գտնվող աշտարակների վրա: Նրանց հենելով համապատասխան բարձրության աստիճաններ, տարբեր տեղերում գործի դնելով կրիաներ ու խոյեր, ամեն կողմից հեղելով նետերի ու բաբաններից արձակվող քարերի տարափ, ամենուրեք անձամբ հայտնվելով, նա բազմաթիվ սարսափ ազդել քաղաքացիների վրա և տիրել քաղաքին: Նույնպես հրապարակաբար շարժվեց նաև պարիսպների, նավատորմի ղեկավար պաշարման մեջ առավ, սկսեց կրակ ու նետեր արձակել, ի վերա ամենայնի հրամայեց, որպեսզի քառանիստ պաշարողական մեքենաները անգթորեն, բայց ճիշտն ասած՝ ոչ վարպետորեն գործի գնել: Սակայն իրեն ուղեկցող զինվորների այսպիսի մեծ ուժը ոչ մի արդյունքի չհասավ: Նախ, նավատորմի ղեկավար ուղղությամբ փչող քամուց ցիրուցան եղավ. ձմեռը խիստ էր: Ինչ վերաբերում է ցամաքին, ապա քաղաքացիները քաջաբար էին կռվում, աշտարակներից ավելի առատ նետեր արձակում, որով նրա աստիճանները շարքից հանեցին, պաշարողական մեքենաները չկարողացան պարիսպներին հենել: Այդ բոլորը հապեց փոխեց իրադրությունը, ապացուցեց պատերազմ մղելու նրա անփորձությունը: Նույնիսկ այն մեքենաները, որոնք հաջողվում էր հենել պատերին, լինելով շատ թույլ և ոչ մարտական, չէին կարողանում սասանել պարիսպները, ոչ էլ նպաստում էին, որ աշտարակների վրա կանգնած զինվորները նահանջեն: Քաղաքացիներին պարզ դարձավ, որ իրերի վիճակն այնպիսին չէ, ինչ նախապես տարածում էին ու համբավում, որ հակառակորդները թույլ են և ղեկավարվում ու առաջնորդվում են շատ անկարող մտքի տեր մարդու կողմից, և պաշարված քաղաքը մեկից լցվեց քաջությամբ և սկսեց այնքան դիպուկ նետահարել, որ հակառակորդները, լքելով այդքան մեքենաները, իրենց փրկության մասին էին մտածում և ստիպված եղան բավական հեռու տեղում բանակել: Երբ պաշարման գործն ընթացավ իր

սպասածին հակառակ, հանդիպեց ավելի համառ, քան ենթադրում էր, դիմադրության, բացի այդ եղանակն էլ գնալով վատթարացավ (ձմեռը վրա հասավ և Թրակիայում ավելի սաստիկ ձմեռ արեց, քան մնացած տեղերում), Թովման որոշեց ձմեռել և զսրքը հետ քաշեց:

15. Երբ բացվեց մեղմ գարունը, Թովման ստիպեց զինվորների ամբոխին դուրս գալ որջերից ու քարայրներից. նա վճռեց Կոստանդնուպոլսի վրա գրոհել թե՛ ցամաքով և թե՛ ծովով: Նա համոզվեց, որ Միքայելն այն չէ, նա որոշ քանակությամբ զորք հավաքել է, ինչպես և նավատորմիղ ձեռք բերել: Թովման շարժվեց մարտնչելու հենց նույն տեղում, այն է՝ Վլախեոնայի ծոցում: Արշալույսին, երբ հնչեց պատերազմական փողը և նա պետք է ցնցեր Վլախեոնայի պարիսպը, Միքայելը, պարիսպների բարձունքին կանգնած, դիմեց հակառակորդներից ոմանց, նրանց ներում խոստացավ, բաղում բարիքներ, բավական է անցնեն իր կողմը, հեռու մնան իրենց ձեռքերը ցեղակիցների և եղբայրների արյամբ պղծելուց: Բայց, ինչպես առածն է ասում, նա ծակ կարասը զցեց այդ խոսքերը և պատճառ դարձավ, որ նրանք սովելի լկտի դառնան, չէ՞ որ նրանց խնդրում են: Նա այդ քայլով փաստորեն փարատեց նրանց վախը, իոկ Թովմային է՛լ ավելի աներեր ու հաստատուն դարձրեց: Որով նրանք հանկարծակի, բազմաթիվ դարպասներից, որտեղ, որ իրենց չէին սպասում, պաշտպանների վրա խուժեցին: Թովման մարտի բռնվեց և, նրանց մեծ վնաս պատճառելով, փայլուն հաղթանակ տարավ: Բայց նա ավելի մեծ հաղթանակ տարավ ծովում, քան ցամաքի վրա, քանզի երբ կայսերական տրիերները⁴⁸ բաց ծով դուրս եկան և պետք է մարտ տային, երբ ապստամբների յոորմիղը մարտի բռնվեց և սկսեց քարեր արձակել, չգիտեմ այդ տոորմիղին ինչ պատահեց, ինչից երկյուղեց ու սարսափեց, որ նահանջեց դեպի ափը: Նրանց անձնակազմի մի մասը համարձակ կերպով կայսեր կողմն անցավ, մյուսը փախավ ցամաքում գտնվող իրենց բանակատեղին, կտրակա՛նապես հրաժարվելով լինել ծովի վրա և մարտնչել այնտեղ: Ահա Թովմայի տոորմիղը, առանց կովի բռնվելու, ցրիվ եկավ, նա ոչինչ չարեց, հակառակ որ նավերը շատ-շատ էին, և նրանց անձնակազմը՝ մեծաթիվ:

16. Իսկ վերոհիշյալ Գրիգորը, համոզվելով ապստամբի ծայրաստիճան ողորմելի լինելու մեջ և գիտենալով, որ գնալով նա ավելի ողորմելի է դառնալու, տեսնելով, թե նա հարբեցողի ու տխմարի մեկն է, անմասն խոհեմության, որով միայն ձեռք են բերվում հաղթանակները, իր հրամանատարության տակ գտնվող տազմայից⁴⁹ մի դորամաս վերցնելով, որոշում է խզել կասլերը ապստամբի հետ: Գրիգորը նախապես

համաձայնության էր եկել կայսեր հետ վերջինիս կողմից ուղարկված Սաուդիոսի [վանքի]⁵⁰ վանականներից մեկի միջոցով: Նա անցնում է ապստամբի թիկունքը, որով մի կողմից նրան սարսափահար է անում ու շփոթության մեջ գցում, մյուս կողմից էլ նման քայլով ուղում է կայսեր հանդեպ գործած մեղքերի համար ներում ու թողութուն ստանալ, ինչպես և [փրկել] իր կնոջ և երեխաներին, որոնք իր՝ Թովմային հարելու առնչությամբ [կայսեր կողմից] բանտ էին նետվել: Սակայն Գրիգորի քայլի մասին կայսրն անդամ չիմացավ: Այնքան էր նա արտաքին աշխարհից կտրված, որ ոչ մոտակայքում, առավել ևս հեռուներում նրա կատարածի մասին տեղյակ չէր: Թովման, վախենալով, որ [Գրիգորի շարժումը] կարող է լայն շափեր ստանալ, և ցանկանալով իր զինվորների մեջ սարսափ տարածել, զորքը քաղաքից շարժեց: Նա անհաս-գրստացած էր հենց այն բանից, որ կարող են թիկունքից հարվածել, այդ էր իրեն մտահոգում: Գրիգորի դեմ կռվելու, իր կարծիքով, կարող փոքրաթիվ զինվորներ առնելով, նա շարժվեց նրա վրա, պարտության մատնեց և, փախչելու ժամանակ բռնելով, սպանեց: Այնուհետև անհապաղ վերադարձավ քաղաքը պաշարող զինվորների մոտ և նամակներով ամենուրեք թմբկահարում էր իր իբրև թե տարած հաղթանակը: Նա հրաման տվեց Հելլադայում⁵¹ խարիսխ գցած տորմիդին անհապաղ ճանապարհ ընկնել, նպատակ ունենալով վերստին, այս անգամ ավելի մեծ ուժերով գրոհել ծովափնյա շրջանների վրա: Ահա այդ երեք հարյուր հիսուն նավերը՝ ռազմանավեր, դիերներ և ցորենակիր, բարենպաստ քամու օգնությամբ հասան և Թրակիայի Բյուրիդների նավահանգիստում խարիսխ գցեցին: Կայսերական հրակիր նավատորմիդը⁵² նրանցից թաքուն [մոտենալով], հենց այնտեղ գրոհում է նրանց վրա, նավերից շատերին տիրանում՝ զինվորներով հանդերձ, մի մասին էլ ուժգնորեն հրակեղ անում: Նավերից շատ քչերը փրկվեցին, որոնք ձգտում էին մուտք գործել Վլախեոնայի ծոցը, ցամաքային զորքերին միանալու նպատակով, ինչ որ ևղավ: Թովման ահա ծովային գործերը այդպես էր վարում ու ղեկավարում: Ինչ վերաբերում է ցամաքին, ապա այստեղ երկու կողմից էլ որպես կանոն հեռամարտ էր տեղի ունենում և սպանություններ. մեկ Միքայելը, մեկ նրա որդի Թեոփիլոսը, Օլբիանոսի և Կատակիլասի հետ նրանց վրա էին հարձակվում և երկու կողմերն էլ ուժգնորեն հարվածում ու նույնքան ուժգին հարվածներ ստանում: Պայքարն անհավասար էր, ճակատ առ ճակատ, մեծ ու խիզախ կռիվ չկար, քանզի Միքայելը շատ էր զիջում, ի վիճակի չէր հակադրվել [Թովմայի] հետևակին ու հեծելազորին:

17. Ահա այսպիսին էր իրերի դրուծյունը, երբ բուլղարների թագավոր Մորտագոնը⁵³ (կայսեր պաշարված լինելու լուրը աշխարհով մեկ տարածվել էր) մի քանի հոգու ծածուկ կայսեր մոտ ուղարկեց՝ ինքնաբերաբար դաշնակցություն առաջարկելով և խոստանալով բավարար օգնություն ցուցաբերել⁵⁴։ Բայց Միքայելը կամ իսկապես խողճալով և գթալով սեփական ժողովուրդը, գուցե և դրամն ափսոսալով (նա մյուս կայսրերից շատ ավելի ժլատ էր), նրա նախաձեռնությունը թեև ընդունելի համարեց, չէր ուզում նրանց օգնությունն ստանալ։ Բայց ապստամբից վախենալով՝ հայտնեց, թե ընդունում է օգնությունը։ Մորտագոնը, որ պատերազմասեր մարդ էր և ռազմավար ձեռքերելու սիրահաճ, բացի այդ ուզում էր հաստատել, էլ ավելի կայուն դարձնել նախկին կայսր Լևոնի հետ կնքած երեսնամյա հաշտության պայմանագիրը⁵⁵, ապստամբի դեմ բանակ պատրաստեց և, ներխուժելով հռոմայեցիների սահմանները, այսպես կոչված Կեդուկտոս⁵⁶ վայրում բանակեց։ Լուրը, հարկավ, տարածվեց և անհնարին էր, որ այդ մասին ապստամբը չիմանար։ Բնակսն է, նա ցնցվեց, խելքը կորցրեց, բայց սթափվելով նրա դեմ հանելիք զորքն սկսեց հանդերձել։ Ծնթադրելով, որ զորքը, եթե երկու մասի բաժանի, ծայրաստիճան կթուլանա ու խոցելի կդառնա (մայրաքաղաքի պաշարման համար շատ զորք էր պետք, շատ ու մարտունակ, քանզի Միքայելն իր հերթին կարողացել էր մեծաթիվ ռազմունակ զորքեր հավաքել և, արդեն իրեն վստահ էր զգում, բազմիցս նրանց մեծ կորուստներ պատճառել։ Բուլղարների բանակն էլ իր հերթին պահանջում էր ոչ փոքրաթիվ ու երկրորդական զորք, այլ մեծաթիվ ու մարտունակ), որ բանակը երկուսի տրոհելու դեպքում որևէ բարդ ըրավիճակում, հակառակ իր հզորության, թշնամիների աչքին այն թույլ կերևա և հեշտությամբ պարտության կմատնվի, նա ամբողջ զորքով հեռանում է քաղաքից։ Դատելով, որ ինքը Բուլղարից⁵⁷ հզոր է, նա զինվորներին հիշյալ վայրում մարտի է դասավորում և ճակատամարտ տալիս։ /18/ Երբ նրանք բախվեցին միմյանց, ապստամբը շարսլար պսրտություն կրեց, նա թշնամուն չկոտորեց, բայց նրա կողմից ջարդ ստացավ։ Քանի որ փրկության սյլ ելք չկար, նրանք փախուստի դիմեցին և դժվարանցանելի մի վայրում ցրիվ եկած մտածում էին ինչպես ի մի հավաքվել։ Բուլղարների առաջնորդը ձեռք բերած գերիներով ու հսկայական ավարով վերադարձավ իր երկիրը՝ [Թովմայի] դեմ տարած հաղթանակի առթիվ փքված ու գոռոզացած։ Քաղաքի պաշարման համար առանձնացված ռազմածովային ուժերը, իմանալով կատարվածի մասին, անցնում են կայսեր

կողմը ու նրան միանում: Իսկ ապստամբը, իրեն դաշնակցած դեկրից, այսահար, այնքան հանդուգն դարձավ, որ թեպետև ամեն կողմից հարվածներ ստացավ ու ջարդ կրեց, իր հսկայական զորքը գնալով նոսրացավ. ինքը ոչ մի բացահայտ հաղթանակ չտարավ՝ ո՛չ ճակատամարտում, ո՛չ էլ ամեն օր անթիվ մարդկանց կողմից քաղաքի պարիսպների դեմ գործի դրվող մեքենաների օգնությամբ, քաղաքից բազում ասպարիզներ հեռավորության վրա գտնվող բուսականությամբ հարուստ, ջրերով առատ, բանակելու հարմար Դիաբասիս կոչվող մի դաշտում դարձյալ բանակ դրեց: Այդտեղից նա ասպատակություններ էր գործում, քաղաքի առաջ բնակվող ժողովուրդը թալանում ու բնակավայրերը կրակի տալիս, բայց, ինչպես և նախկինում, չէր [համարձակվում] քաղաքի բնակիչների դեմ հանդես գալ: Այդ բանը Միքայելից չվրիպեց, և նա ուժեղ զորք կազմելով, իր հետ ունենալով նույն այն Օլբիանոսին և Կատակիլասին, որպես իր տաճարների վստահելի ու հավատարիմ [հրամանատարների], նրա դեմ յարշավեց: Միքայելը տեսավ, որ Թովման իրենից ո՛չ երկյուղեց, ո՛չ վախեցավ, ընդհակառակը շտապեց իրեն ընդդիմակայել, քանզի վճռել էր ամեն ինչ ճակատամարտում լուծել: Ցանկանալով կայսեր պարտության մատնել ռազմագիտական խորամանկությամբ, նա իր խորամանկության զոհը դարձավ և իր նպատակին ամենևին չհասավ: Թովման հրաման էր տվել ճակատամարտի հենց սկզբում կայսեր առջև փախուստի դիմել: Նա չէր պատկերացնում իր ղինվորների տրամադրությունը, զինվորներ, որոնք նրա պատճառով երկար ժամանակ կտրվել էին իրենց կանանցից ու զավակներից, իրենց ձեռքերը պղծել եղբայրական արյունով: Նրանք ենթադրելով, որ բաց դաշտում երկար չեն լինելու, այլ քիչ ժամանակ, սկզբնական շրջանում ամեն ինչ հլու-հնազանդ տանում էին, բայց երբ ժամանակը երկարեց (երրորդ տարին էր ընթանում), և ամեն օր տեղի ունեցող դեպքերը իրենց համոզում էին, որ ձեռնարկել են անհնարին մի գործի, որ ծառայում են մի անհատի քմահաճույքին, նրա ցնորամտության, ահա նահանջի մասին տրված հրամանը երկնքից ընկած համարելով. այն ի կատար էին ածում ոչ ըստ Թովմայի մտահղացման, այլ իրենց շահերի: Համապատասխան: Թովման նրանց կարգադրել էր նահանջեն այնքան, ինչքան դա անհրաժեշտ էր կայսեր ռազմաշարքը ցրելու համար, որից հետո պետք էր շրջվել և հակառակորդին գլխովին կոտորել: Բայց [Թովմայի զինվորները], տեսնելով կայսեր՝ իրենց հետապնդող զորքի կարգ ու կանոնը, տակտիկական հմտությունը, որ սպասածի պես այն հեշտությամբ ցրիվ չեկավ, դիմեցին անկանոն փախուստի ու դեսուդեն ցր-

վեցին: Մտադրածները քիչ-քիչ սկսեցին Միքայելի կողմն անցնել և նրան կայսր ճանաչել, իսկ Թովման մի քանի հոգով փախուստի է դիմում դեպի Աղրիանուպոլիս⁵⁵. ուր և կանգ է առնում: Նրա խորթ որդին՝ որդեգիր Անաստասիոսը ևս փախուստի դիմելով, հասնում է Բյուզե քաղաքը⁵⁶: Իմ կարծիքով դա պատահականություն չէր. այլ մտածված քայլ, որպեսզի յուրաքանչյուրը, իր վրա բեռելով կայսեր ուշադրությունը, հնարավորություն տա մյուսին շունչ քաշելու և իր համար պարեն հավաքելու:

19. Կայսրը կրնակակոխ հետապնդելով նրանց, վճռեց ամենից առաջ Թովմային օղակի մեջ առնել, որպեսզի այն, ինչ անցյալում իր՝ կայսեր ղխին էր եկել, Թովմային պատահի⁵⁷: Այսպես ահա Միքայելը շրջապատում է նրան, բայց չի ջանում նրան ջարդել պաշարողական մեքենաներով կամ այլ միջոցներով, քանզի խուսափում էր եղբայրասպան պատերազմից, ապա և չէր ուզում նման մեքենաների գաղտնիքը Սկյութիայի⁵⁸ բնակիչներն իմանան: Նա ջանում էր Թովմային պարտության մատնել սովի, մթերքների պակասությամբ, քանզի հայտնի էր, որ քաղաքը⁵⁹ զգում է պարենի պակաս, այն ամբարած պարեն չունի: Միքայելը այդ բանին տեղյակ լինելով, սկսեց ահա այդ ուղղությամբ դործել: Պաշարյալը ամենից առաջ քաղաքից դուրս հանեց իր գործին ոչ պիտանի անասունները, ապա և բոլոր տարեց մարդկանց: Նա իր բոլոր ձեռնարկումներում դիմում էր ոչ թե քաղցր խոսքին, այլ գործի դնում բռնակալի բիրտ կամքը: Դա զարթնեցրեց ու նորոգեց նրա դեմ եղած ատելությունը: Իսկ ալնուհետև, երբ սովը գնալով սաստկացավ և ոչ մի տեղից հույս չկար, որովայնն էլ ճրնշում գործադրելով իր հարկը լրիվ էր պահանջում, Թովմայի զինվորներից ոմանք ինչ-որ դարպասներից ծածուկ դուրս էին գալիս, ոմանք էլ պարիսպներից պարաններով ցած իջնելով, գնում կայսեր էին հանձնելով, իսկ ոմանք էլ փախուստի էին դիմում դեպի [Թովմայի] որդին՝ Բյուզե քաղաքը: Բայց քանի որ նրանք ոչ միայն ամենակարևոր մթերքների պակասն էին զգում, այլ անգամ սլիզծ ու անսուրբ⁶⁰ և ստիպված փտած մորթիներ ու կաշիներ էին ուտում, քաղաքում եղողներից ոմանք կայսեր հետ բանակցությունների մեջ մտան, իրենց գործած զանցանքների համար ներում խնդրեցին և, այն ստանալուց հետո, Թովմային ձերբակալելով, թշնամու մոտ բերեցին: Միքայելը նախ նրա հետ վարվեց, ինչպես կայսրերը վարվում էին հնում, սովորույթ, որ արդեն վերստին կյանքի էր կոչվել, այն է՝ նրան իր ոտքերի տակ լսողով, նրա ձեռքերն ու ոտքերը կտրեց և, ավանակի վրա նստեցնե-

լով, հրապարակայնորեն ծաղրուծանակի ենթարկեց: Թովման լուկ. մի քան էր անվերջ կրկնում՝ «Ողորմիր ինձ, թագավոր ճշմարիտ»⁶⁴: Կայսեր հարցին՝ իր հետ եղող ընկերների մեջ արդյոք կա՞ն այնպիսիք, որոնք իր հայացքներն են դավանում, [Թովման] շատերի անունը կտար, եթե մի այր, Հովհաննես Հեքսաբուլիոսը⁶⁵ չասեր. «Պետք չէ՝ ավելին, շատ վատ է, ո՛վ կայսր, հավատալ թշնամու՝ ընկերների դեմ արված ամբաստանության»: Այդ խոսքով նա սառապյալ քաղաքացիներին, նրա ընկերներին սոսկալի պատիժներից փրկեց: Ապստամբն ահա այդպես իր կյանքը կործանեց՝ խոշտանգվելով հոգին փչեց, ինչպես տանջամահ արվող մի անասուն՝ հոկտեմբեր ամսի կեսերին⁶⁶: [Ապստամբության] սկզբում իրեն թվում էր, թե մեծագործ է ու հանդուգն, նպատակը մինչև վերջ իրականացնելու կարող, բայց ընթացքում իրեն հանդես բերեց շատ, ակնկալվածից ավելի անկարող: Ի՞նչն էր այդ փոփոխության պատճառը, իր թուլանալը, թե՛ իր դեմ մարտընչողների հզորանալը, դժվար չէ ասել: Քանի նա սեփական շրջանում էր մղում պատերազմը, որն իր ինքնավստահությամբ ու հանդրգնությամբ ոտքի հանեց, և [պետության] վիճակի կայունացման մասին հույս չկար, հաջողությունները շատ արագ էին ձեռք բերվում, ամեն ինչ ընթանում էր ըստ նրա նախագծածի: Բայց երբ կարճ ժամանակում համայն Ասիան իրեն ենթարկելով, հզոր բանակով, առանց որևէ դիմադրության հանդիպելու անցավ Եվրոպա, լինելով անկիրթ ու անդաստիարակ, բոի ու խաբեբայի մեկը, գոռոզացավ ու փրվեց, խելքը կորցրեց, տարվեց չափ ու սահման չունեցող անառակությամբ ու գիջությամբ՝ օրն անցկացնելով հարբեցողությամբ ու մոլեգնությամբ: Բայց ասվածով բավարարվենք, թույլ տանք մարդկանց սեփական խելքով դատեն, եթե չեն կամենում մեր պատմածին հավատալ⁶⁷: Ահա այդ մասին այսքանը բավական է: Ինչ վերաբերում է Բյուզենում գտնվող [ապստամբ] զինվորներին, ապա նրանք, աչքի առաջ ունենալով իրենց գլխին կուտակվող ամպերը, շատ շուտով փոխեցին իրենց միտքը: Տեղեկանալով Թովմայի գլխին պայթած աղետի մասին, նրանք նույն կերպ վարվեցին՝ Անաստասիոսին, ձեռքերն ու ոտքերը կապած տարան [կայսեր մոտ], և նա ստացավ նույն այն պատիժը, ինչ և իր հայրը և հոգին ավանդեց:

20. Սակայն Թրակիայի ծովափնյա Պանիոն և Հերակլիա⁶⁸ քաղաքների [ապստամբները], հակառակ [իրենց պարագլուխների] նման վախճանին, չէին հրաժարվում ապստամբի ծրագրից, այնքան սաստիկ էր Միքայելի դեմ եղած ատելությունը: Դրա համար կային բա-

զում պատճառներ, բայց հիմնական պատճառը Միքայելի՝ սրբապատկերների դեմ արշավանքը շեղյալ հայտարարել շքանկանալն էր: Այգուհանդերձ [Միքայելը] մոտեցավ այդ [քաղաքներին], և երբ այդ միջոցին երկրաշարժ եղավ, և Պանիոնի պարիսպը խորտակվեց. Միքայելի առջև հեշտությամբ ճանապարհ բացվեց: Հերակլիան դեռ դիմանում էր, բայց երբ գրավվեցին նրա ափամերձ շրջանները, այն ևս առանց արյունահեղության ընկավ, հրաժարվեց հետևել ապստամբի ծրարագրին և կայսեր՝ հավատարիմ լինելու մասին առհավատչյա տվեց:

Ահա Թովմայի [ապստամբության] հետ կապված դեպքերը սկսվելուց հետո այսպիսի վախճան ունեցան, և կայսրը հաղթական վերադարձավ ցամաքային քաղաքների վրայով: Նա նախկին ապստամբների դեմ ուրիշ վատ բան չարեց, այլ միայն [հաղթանակի] առթիվ [ձիարշավարանում] տեղի ունեցած մրցումների ժամանակ նրանց, ձեռքերը մեջքին կապած, անցկացրեց դաշտի միջով, իսկ մեղավորներից գլխավորներին աքսոր ուղարկեց:

Քիրեային և կողոնիացի Գազարենոսին, Թովմայի հավատարիմ մարդկանց⁶⁹, որոնցից առաջինը իր ձեռքում էր պահում Կաբալան⁷⁰, իսկ երկրորդը՝ Սանիանան⁷¹ և այնտեղից հաճախակի ասպատակություններ էին գործում, ապրում ավազակությամբ ու բռնությամբ, Միքայելն անհապաղ խրիսովուլ⁷² է ուղարկում, մագիստրոսի բարձր պատվաստիճան խոստանում, իրենց գործած մեղքերին՝ թողութուն, ապա և տեղեկացնում Թովմայի մահվան մասին: Սուրհանդակը թեև չկառողացավ նրանց համոզել, քանզի գոռոզ ու սանձարձակ հոգու տեր արդիկ էին, նրան հաջողվեց ապստամբների մի քանի ավելի ցածրաստիճան ղեկավարների խորսումանկությամբ կորդել, կայսեր կողմնակից դարձնել, համոզել, որ երբ [Քիրեան ու Գազարենոսը] դուրս գան հերթական ասպատակության, նրանց հետևից փակեն պարիսպների դարպասները և խոսակցության մեջ շմտնեն: Այսպես էլ եղավ: Երբ նրանք դարպասները փակ գտան, երկյուղով լցված անհապաղ Ասորիք տանող ճանապարհը բռնեցին, բայց ձերբակալվելով՝ իրենց հոգին կախաղանի վրա ավանդեցին: Արժե պատմել և հետևյալի մասին, թե ինչպես Գազարենոսին նենգելով, պարիսպներից դուրս թողեցին: Սուրհանդակը բարեկամացել էր քաղցր ձայն ունեցող մի գյուղացու, որը մեծ հաճույքով երգում էր այդ միապաղաղ գեղջկական երգերը: [Սուրհանդակը] մի երգ հորինեց՝ ուղղված [Գազարենոսի] տնտեսին՝ հետևյալ անափորայով⁷³. «Լսի՛ր, տեր տնտես, ինչ է ասում Գյուրերիսը: Եթե ինձ տաս Սանիանան, ես քեզ նեոկեսարիայի մետրոպոլիտ կանեմ»:

Գյուղացին, երբ այդ երգը բազմիցս երգեց, դա գրավեց տնտեսի ուշադրությունը: Նա հասկացավ երգի իմաստը, դժբախտությունն ուղղելու միջոցը, և երբ մի անգամ Գազարենոսը [քաղաքից] դուրս եկավ, նա հետևից փակեց դարպասները և նրան դրսում թողեց: Ահա այսքան այդ բարձրագույն փոքր քաղաքների և Միքայելի կողմից նրանց վերագրավման մասին⁷⁴:

20.⁷⁵ Բայց վիճակված չէր, որ պատուհասը այսքանով վերջ գրտներ: Երկու մայր ցամաքները, այն է՝ Ասիան և Եվրոպան, աստծո բարկությամբ ինչպես [մի մարմնի] գլուխն ու պոչը, սպանություններից, հրդեհներից, երկրաշարժերից, հափշտակություններից, եղբայրասպան կոիվներից, քաղաքների հուսաբեկ [բնակչության] գաղթներից, երկնային նշաններից, փոթորիկներից դեռ խելքի չեկած, որպեսզի պատուհասը կատարյալ լինի, այն հասավ տանջված կղզիներին՝ կարծես իրանին, որպեսզի ամբողջ մարմինը խեղված լինի: Այդուհանդերձ այդ ամենը չկարողացան սթափեցնել աստված-մարդու պատկերը երկրըպագեղ հրաժարվողներին: |21| Երբ Թովմայի՝ ապստամբություն բարձրացնելու մասին լուրը շատ շանցած տարածվեց ամենուր, Իբերիայի⁷⁶ ծոցում, օվկիանոսին մոտիկ բնակվող հագարացիները (սրանց բավական անց իսպանացիներ կոչեցին), նկատի ունենալով իրենց ժողովրդի ստվարաթվությունը, մտահոգված էին նրա վիճակով, քանզի տեսնում էին, որ երկրի արևմտյան մասը աղքատիկ է ու խղճուկ, հողը՝ ոչ բարեբեր, ոչ էլ բերքառատ, նմանապես և Իբերիայի արևելյան ու հարավային մասերը (երկիրն իր ամբողջության մեջ պիտանի չէ որևէ կուլտուրայի մշակության համար, ոչ էլ բարեբեր է, բայց արևմտյան մասը, ինչպես ասվեց, մնացած երկրի համեմատությամբ էլ ավելի չորային է ու աղքատ), այդ պատճառով նման հաղթանդամ մարդկանց կերակրելու ու կարիքները բավարարելու անկարող, մարդկանց, որոնց աճը պայմանավորված է մթերքների առատությամբ և ոչ պակասությամբ, գնացին իրենց ամերմումնի Ապոխափսի⁷⁷ մոտ և խնդրեցին գաղութ հիմնել ու գաղթել, քանզի իրենց ստվարաթվությունն ու մթերքների պակասը նեղում է իրենց: Ապոխափսը մեծ նավեր հանդերձեց, [այդ հագարացիներից] մեծաթիվ մարդկանց նավ նստեցրեց և արևելյան կողմում գտնվող և մեղ պատկանող կղզիների վրա առայժմ թալանի դուրս եկավ, իր հետագայի անելիքը գաղտնի պահելով: Այդ ձևով նա ի կատար էր ածում նրանց ցանկությունը, ուրիշի ունեցվածքով կշտաղնում նրանց, միաժամանակ նայում էր այդ կղզիներից ո՞րն է բարեբեր ու հարուստ՝ նրանց այնտեղ վերաբնակեցնելու համար: Բազ-

մաթիվ կղզիների մոտենալով, նա շհանդիպեց մեծ կամ փոքր նավերով իրեն ընդդիմակալողների (բոլոր կղզիները զրկված էին նավերի օգնությունից, քանզի այն ժամանակ գնացել էին Կոստանդնուպոլսի վրա՝ Թոլմային օգնելու)։ Բոլոր կղզիներից, որոնց վրա նա ոտք էր դնում, ավար էր ձեռք բերում, սուռնում։ Նա եկավ և Կրետե, հարձակում գործեց, ինչքան հնարավոր էր ասպատակեց այն, բնակչությունը գերեվարեց։ Ամեն կողմից տեղեկանալով երկրի բարեբերության մասին, որ [կղզին] հարուստ է բոլոր բարիքներով և բերքառատ է, ասաց. «Հենց սա է այն երկիրը, որից մեղր ու կաթ է ծորում»։ Այն ժամանակ նա ամեն տեսակի բարիքների տեր դարձավ և, տուն վերադառնալով, սկսեց տենդագին նավատորմիդ հանդերձել։ Երբ ձմեռը վերջացավ, և սկսվեց գարունը, քառասուն նավի վրա ռազմունակ մարդկանց նրստեցրեց, և, երբ փչեց նպաստավոր քամի, ուղիղ դեպի Կրետե նավեց, մնացած կղզիները բանի տեղ չդնելով։ Մոտենալով [Կրետեին], նա մտավ ու խարիսխ գցեց հստաքս⁷⁸ կոչվող հրվանդանում։ Քանի որ ոչ իրենց մտնելու, ոչ էլ ավի դուրս գալու ժամանակ որևէ դժվարության չհանդիպեցին, նրանք դիմեցին ավարառության ու հափշտակության. և իրենց թալանն ու նախաձեռնությունը յուրի պես գնացին։ Նա հմուտ մարդկանց սովորական ասպատակության ուղարկեց՝ թռչնամիներին գերեվարելու, իսկ ինքը մնացած մարդկանցով ուժեղ քամու ժամանակ, երբ թալանի ուղարկված մարդիկ բավական, ավելի քան տասը կամ տասնհինգ ասպարեզ, հեռացել էին, կրակի տվեց. հրկիզեց բոլոր նավերը, ոչ մեկը չխնայելով։ Երբ համայն դինվորները տեղի ունեցած արտասովոր դեպքի վրա ապշահար եղան (նրանք իսկույն ևեթ վերադառնում էին), տեղի ունեցածի պատճառն էին ուզում սարսափահար իմանալ և նրան խիստ խոսքերով դիմեցին, նա, հիշեցնելով անցյալում իրենց քաշածները, ասաց. «Դուք ինքներդ գաղութ չէի՞ք ուզում, բարեբեր երկիր։ Իմ համոզմամբ սրանից լավը չկա, ես այստեղ եկա ձեր լավության համար, որպեսզի ինձ ազատեմ ձեր տաղտուկից»։ Երբ նրանք տագնապած հիշեցրին իրենց կանանց ու երեխաների մասին, նա ասաց. «Թող գերվածները ձեզ կին լինեն, շատ չանցած նրանցից երեխաներ էլ կունենան»⁷⁹։ Նման խոսքերից հանդարտած և սուվածը ընդունելի համարելով, նրանք նախ մի խոր խրամ⁸⁰ փորեցին, նրա ներսում ցանկապատ սարքեցին, որից ահա մինչև օրս էլ այդ վայրը այդ խրամի անունն է կրում՝ հանդաքս⁸¹։ Նրանք այնտեղ էին գիշերում՝ անհրաժեշտ պահակակետեր հաստատելով, և իրենց ավարն այնտեղ էին կուտակում։ /22/ Շատ շանցած կայսրն ամեն ինչի

մասին տեղեկացավ և պրոտոսպաթար Ֆոտինոսին, աստվածապսակ-
յալ, Երանելի Ջոե կայսրուհու⁸² նախապապին, որն այն ժամանակ Ա-
նատոլիկոն բանակաթեմի զորավարն էր, նշանակեց Կրետեի զերա-
գույն կառավարիչ: Նա եղավ տեղում՝ կատարվածին ականատես ու ա-
կանջալուր, և, իրողությունը Միքայելին ավելի մոայլ գույներով ներ-
կայացնելով, թշնամիներին այնտեղից վռնգելու կարող զորք պահան-
ջեց: Կայսրը զորավար Ֆոտինոսին օգնության, մեծ զորքով ու պատ-
րաստությամբ, պրոտոսպաթար Դամիանոսին ուղարկեց, կայսերական
ախոռապետին: Նրանք միանալով իրար, հագարացիների գեմ պա-
տերազմ ձեռնարկեցին, բայց ոչ մի արդյունքի չհասան: Վերոհիշյալ
Դամիանոսն ինքը հենց մարտի սկզբում վիրավորվեց ու սրի քաշվեց,
դա պատճառ դարձավ, որ մնացածները, այլևս գիմադրելու, հաղթանակ
տանելու մասին չէին մտածում, այլ պարտություն կրելով, փախուստի
դիմեցին: Փախուստի ժամանակ Ֆոտինոսն էլ միթիանի նավակի մեջ
հազիվ Դիալում⁸³ փրկվեց և տեղի ունեցածի մասին անձամբ կա:սեր
տեղեկացրեց: Բայց հակառակ իր փախուստի դիմած լինելուն, այն
պատճառով, որ նա վայելում էր կայսեր մշտական հարգն ու պատիվը,
Կրետեի զորավարության փոխարեն ստանում է Սիկիլիային: 123/ Ինչ
վերաբերում է դեռևս իրարանցման ու տազնապի մեջ գտնվող իսպա-
նացիներին⁸⁴, ապա կղզու լեռներից մի վանական իջավ նրանց մոտ ու
ասաց, թե իրենց համար կա ավելի հարմար տեղ՝ և՛ քաղաք կառու-
ցելու, և՛ հաստատվելու ու տիրանալու համար: Նա նրանց խանդաքսը
ցույց տվեց, այն տեղը, որտեղ այժմ կառուցված է նրանց քաղաքը:
Քաղաքի կառավարիչն ահա այն ժամանակ դարձավ Ապոխափսը: Նը-
րանք այդ քաղաքից, կարծես ինչ-որ միջնաբերդից դուրս գալով, առ-
պատակում էին համայն կղզին, ոչ պակաս չափով նաև նրա մոտա-
կայքում գտնվող այլ կղզիներ, այն աստիճան, որ անգամ այնտեղ
բնակություն էին հաստատում, իրենց ենթարկելով դրանց տեղացի
բնակիչներին: Նրանց թեթևազեն հետևակայինները գրավեցին Կրետեի
քսանինը քաղաք, և լոկ մեկ քաղաք մնաց անառիկ ու չտուժեց: Այն,
ճիշտ է, թեև հպատակություն հայտնեց, այդուհանդերձ նրա բնակ-
չությունն անաղարտ պահեց իր նիստուկացը, քրիստոնեական հավատ-
քը: Այն ժամանակ էր, որ Գորտինեի⁸⁵ եպիսկոպոսը, տեղի շտաբով
Քրիստոսին ուրանալու նրանց պահանջին, մորթվեց, ինչպես զոհա-
բերության սուրբ կենդանի: Նրա արյունը, ինչպես Աբելի և Զաւա-
րիայի⁸⁶ արյունը, մնալով անջինջ, աղաղակում է առ աստված: Նրա
արյան մեջ սպունգը թաթախելով, մյուռոն են քամում, իսկ սպունգի

վրայի արյան գույնը ջնջել անհնարին է: Այդ ժամանակներում հանուն Քրիստոսի մարտիրոսացած բազմաթիվ այլ մարդկանց դամբարաններ ու շիրիմներ կանգնեցվեցին այնտեղ, այդ թվում՝ տասր հռչակավոր վկաների: Այն ժամանակ ահա այդ ձևով կրետացիք քրիստոնյաների շրջանից բռնի անջատվեցին⁸⁷:

24. Երբ ժամանակի ընթացքում Միքայելը մի կերպ կարողացավ չորս կողմից իրեն հարվածող թշնամիներին հաղթահարել, նա պետք է աստծո մասին մտածեր, նրա բարկությունը մեղմեր, նրա գթասրտությունը գործով շահեր, սակայն նա գործում էր, երկիրը կառավարում քաղաքացիական օրենքներին հակառակ, կարծես իրեն փրկողը [աստված] չէր, այլ հենց ինքր: Երբ իր կինը վախճանվեց, ուզենալով ժողովրդի աչքը մտնել ցույց տալով, որ նրա վախճանը շատ է սգում, գաղտնի ու ծածուկ հրահանգներով կարգադրում էր սենատին⁸⁸ իրեն վերստին ամուսնանալու մասին որոշում ընդունել, այն էլ ոչ թե իրեն խնդրելով, այլ պարտադիր կարգով, հակառակ դեպքում թող սենատորները սպառնան ապստամբություն բարձրացնել, ասեն թե. «Լավ բան չէ կայսրը առանց կնոջ լինի, մեր կանայք էլ տիրուհուց ու կայսրուհուց զուրկ»: Ահա իբր թե նա տեղի տվեց այդ սարքովի խոսքերին, որոնք հնարավոր չէր, որ ժամանակի ընթացքում լույս աշխարհ չգային: [Միքայելը] նախ և առաջ [սենատորներից] գրավոր պարտավորագիր պահանջեց, թե իր ապագա կնոջ և նրանից ծնվելիք երեխաներին իր մահից հետո մշտական սատար ու պաշտպան կկանգնեն, բնականաբար երեխաներին կայսրեր պիտի ճանաչեն, իսկ կնոջ՝ կայսրուհի⁸⁹, այսինքն՝ չլինելու բաների վերաբերյալ: Միքայելն այդ ձևով ուզում էր տիրել ոչ միայն ներկայի վրա, այլև ապագայի, բայց դրա համար պետք էր, որ նա ամեն ինչ վստահեր ոչ թե [սենատորներին], այլ աստծուն, որով «թագաւորք թագաւորեն եւ բռունք ունին զերկիր»⁹⁰: Ինչպե՞ս դեպքերում համայն երկրի տիրակալը, բարեշնորհ կյանքի թշնամին, սենատի հրամանին տեղի տվեց և ակամայից համաձայնվեց ամուսնանալ: Նա ամուսնացավ ոչ սովորական մի կնոջ հետ, այլ դեռ անցյալում աշխարհիկ կյանքից ու աշխարհից խորշող մեկի հետ, որ Քրիստոսին էր հարսնացել և դեռ երեխա հասակից առանձնացել էր ու չգնավորել իշխանաց կղզու վանքում, իր անձր աստծուն նվիրել: Նրա անունը Եվփրոսինե էր, որ դժբախտությունն էր ունեցել լինելու դուստրը Կոստանդինի⁹¹, որին մայրն արդար կերպով կուրացրել էր: Միքայելն ահա այդպես վարվեց, բայց դրանով նա աստծո գթությունը շահեց, ընդհակառակը, բարկությունը բորբոքեց:

25. Միքայելը Կրետեն նվաճողների ու ասպատակողների դեմ վերստին զորք ուղարկեց: Զորավարի անունը Կրատերոս էր, որ այն ժամանակ Կիրյուրրենոսների բանակաթեմի զորավարն էր: Նա իրեն ենթակա, ինչպես և բոլոր մյուս բանակաթեմերից յոթանասուն դիերա առնելով, զենք ճոճելով, քաջաբար հարձակման անցավ: Բայց քանի որ [հագարացիները] միտք չունեին տեղի տալ և վճռել էին մարտնչել, իրենց ուժն ու արիությունը ցույց տալ (սրանք մյուս հագարացիների համեմատությամբ ավելի ներհուն են), երկու կողմերը, երբ դռարեզակի ճառագայթները նոր էին տարածվում երկրի վրա, քաջաբար բախվում են միմյանց, ճակատամարտ տալիս: Մինչև կեսօր և ոչ մի կողմը տեղի չտվեց, այլ արիաբար մարտնչելով, իրենց ուժն ու կարողությունը ցուցաբերեցին: Երբ արևամուտին կրետացիք⁹² հոգնած դիմեցին փախուստի, [հռոմայեցիները] նրանցից շատերին կոտորեցին, ավելի մեծ թվով [հագարացիների] էլ, որոնք զենքերը գցած փախչում էին, կրնկակոխ հետապնդելով, գերի վերցրին: Եթե նրանք ջանք գործագրեին, քաղաքը նույն օրն իսկ կգրավեին, բայց վրա հասած գիշերը էապես վտիւեց իրադրությունը, և հանգիստ պահանջող զինվորները ոչ թե փրկուիյուն, այլ ջարդ ստացան: [Հռոմայեցիներին] թվում էր, թե արդեն հաղթանակ են տարել, նրանք վստահ էին, որ հաջորդ օրը թվական առումով նոսրացած [թշնամիներին] շուտով գերի կվերցնեն, այդ պատճառով նրանք իրենց տվեցին չափ ու սահման չունեցող կերուխումի, կարծես գտնվելիս լինեին սեփական և ոչ թշնամական երկրում, ամենևին չհոգացին ո՛չ պատերազմական օրենքով նախատեսված հերթապահության, ո՛չ էլ անվտանգությունն ապահովող ուրիշ միջոցների մասին, այլ միայն քնի: Նրանք ամեն ինչ հեշտությամբ տակնուվրա անող ու կործանող անհոգության ու անփութության իշխանության տակ էին: Եվ այսպիսով, մոտավորապես կեսգիշերին անել վիճակում գտնվող և այդ պատճառով իսկ անքուն մնացած կրետացիք, իրենց դիտակալներին միջոցով իմանալով հռոմայեցիների ճամբարի՝ քնով ու գինով տարված լինելու մասին, անմիջապես հարձակման անցան և բոլորին սրի քաշեցին, ինչպես ասում են, բոթր տեղ հասցնող մի շուրհանդակ անգամ չփրկվեց և այնտեղից չվերադարձավ, այլ միայն զորավարը, որ փորձում էր փրկվել՝ առևտրական մի նավ նստելով: Հագարացիների առաջնորդը, երբ ամենուրեք որոնելով նրան, չգտավ և իմացավ, որ նա փախուստի է դիմել, հրամանատարներին կարգադրեց բեռնատար նավերով նրան որոնեն: Նրան բռնեցին Կո⁹³ կղզում և կախաղան հանելով սպանեցին: Ահա այդ ճակատամարտի և պատ-

րագմի ժամանակ տեղի ունեցածը, որը հռոմայեցիների գլխին սոսկալի աղետներ բերեց: Խոսքը ոչ միայն հիշյալ պատերազմում կրած պարտությանն է վերաբերում, այլ այն ժամանակվանից [Կրետեում] տիրած ու հաստատված բազմագլուխ հիդրային⁹⁴, որին թեև տարբեր տեղերում շարունակ գլխատում են, բայց դարձյալ բուսնում է՝ մի այլ տեղում:

26. Դրանից հետո ողջախոհ, խորաթափանց մտքի տեր մի փորձառու զինվորական, մականունը՝ Օորիֆաս, կայսերական հրամանով յուրաքանչյուր զինվորին քառասուն ոսկեդրամ ոռճիկ վճարելու պատճառով՝ այն ժամանակ քառասնական⁹⁵ անունն ստացած մի զորամաս կազմելով, սկսեց ասպատակել այն կղզիները, որտեղ [հագարացիները] փոքրաթիվ էին: Նրանցից ոմանց նա որոգայթ լարելով էր որսում, ուրիշների դեմ բացեիբաց պատերազմ մղում, որով նա նրանց գլխովին ոչնչացրեց ու կործանեց: Ինչ վերաբերում է [Կրետեին], ապա, ինչպես երևում է, [ներա հոգսը] նա մեզ ժառանգեց: [Կրետեի] մասին ահա թող աստված հոգա, թող հոգա նա նաև մեր մասին, որ գիշեր ու ցերեկ այդ [կղզու] համար հոգի ենք մաշեցնում⁹⁶:

27. Նույն այդ ժամանակները Սիկիլիայում տուրմարխի պաշտոնը վարող ոմն Եվփեմիոս կաթոգին սիրահարվել էր վաղուց միանձնուհու սքեմր հագած և վանքում ճգնող մի կուսի և ամեն ձևով ջանում էր կյանքի կոչել իր սիրային զգացումները՝ նրան կնության առնել: Քանի որ իր կատարելիք արարքի թարմ նախադեպը արդեն կար, որի իրականացման ոչինչ խանգարող կամ արգելող կար, ես նկատի ունեմ Միքայելին (ինչպես ասվեց, նա ևս հանդգնեց նման բանի), նա վանքից առևանգում է կուսին և, նրա կամքին հակառակ, տիրանում: Կուսի եղբայրները դիմում են Միքայելին և նրան պատմում պատահարի մասին: [Կայսրը] Սիկիլիայի զորավարին կարգադրում է քննել հարցը, և եթե պարզի, որ բողոքը հիմնավոր է, ըստ օրենքի նման արարքի հանդգնած Եվփեմիոսի քիթը կտրի: Եվփեմիոսը, տեղեկանալով այդ մասին, օրենքի՝ իր անձի նկատմամբ կատարվելու հնարավորության, կայսեր սպառնալիքի, իր ստորադրյալների և պաշտոնակից մի քանի տուրմարխների հետ շարամիտ համաձայնության գալով, իր հարցով տեղ հասած զորավարի ժամանումից անմիջապես հետո փախուստի է դիմում Աֆրիկայի ամերմումնիի մոտ: Նա խոստանում է նրան հպատակեցնել Սիկիլիան, վճարել բազում հարկեր, միայն թե նա իրեն կայսր հռչակի և օգնական [զորք] տա: Ամերմումնին նրան հռոմայեցիների կայսր է հռչակում, տալիս բազում զորք, որով տիրանում

է Սիկիլիային. հենց նրա [Եվփեմիոսի] ձեռքից է նա այն ստանում, և Սիկիլիայի կորուստը ունեցավ այլ հետեանքներ ևս: Այդ մասին շատ հստակ տեղեկացնում է մեր ձեռքն ընկած ուղղագրության մասին Թեոֆնոստոսի գրվածքը: Ով ծանոթանա նրան, հանգամանորեն կտեղեկանա: Ասենք այստեղ, որ Էվփեմիոսը շուտով, որպես իր ապստամբության և սեփական անօրինության վարձ, գլխատման է ենթարկվում: Կայսերական հանդերձներ հագած՝ նա գնաց նաև դեպի Սիրակուսա⁹⁷ և իր զինվորների զորաշարքից ու թիկնապահներից հեռացած, քաղաքից մեկ նետընկեց հեռավորության վրա սկսեց [Սիրակուսայի] բռնակչության հետ խոսել վեհապետի ու կայսեր պատշաճ տոնով: [Քաղաքից] երկու եղբայրներ տեսան նրա մոտենալը և պայմանավորվելով հանդարտ մերձեցան նրան՝ իբրև թե կայսեր վայելող պատիվը հատուցելու: Եվփեմիոսը ուրախությամբ ընդունում է նրանց կողմից իր կայսր հռչակվելը, ունկնդրում նրանց, ապա մոտ կանչում, որ սիրալիր համբուրի: Այն պահին, երբ նա գլուխը խոնարհեց ու շրթները հպեց եղբայրներից մեկի շրթներին, մյուս եղբայրը նրան մազերից պինդ բռնեց, իսկ առաջինն էլ գլուխը կտրեց: Ահա Եվփեմիոսը այս կերպ ավանդեց հոգին:

23. Հագարացիներն այն ժամանակ ոչ միայն Սիկիլիային տիրեցին, այլև Կալաբրիային ու Հանգոբարդիային: Նրանք ասպատակ էին սփռում, ավերում ու ոտնատակ անում համայն երկիրը՝ մինչև երանելի կայսր Վասիլի թագավորությունը⁹⁸: Բայց այդ մասին խոսք կլինի նրա պատմությանը նվիրված գրքում: Ինչ վերաբերում է Միքայելին, ապա նա, թագավորելով ինը տարի և ութ ամիս, վախճանվեց միզակապություն հիվանդությունից: Հիվանդությունն սկսվեց երիկամներից: Նա հրաժարվեց սրբապատկերների⁹⁹ հանդեպ իր տաժած ատելությունից, նա չէր ուղում մեր փրկության համար մարդեղացած Քրիստոսի պատկերը երկրպագել, դեռ ավելին, նա հեռացրեց սրբապատկերները երկրպագող Մեթոդիոսին ու Եվթիմիոսին, որոնց մասին խոսել ենք¹⁰⁰: Նա էլ ավելի բորբոքեց հագարացիների դեմ մղվող անհաշտ պատերազմը¹⁰¹: Աստված նրա գործած հանցանքների համար մեր գլխին բերեց Թովմայի, կրետացիների, ապա նաև հիշյալ աֆրիկացիների փորձանքը: Այն ժամանակ համայն Դալմատիան հռոմեական կայսրությունից անջատվեց, բոլորը ինքնուրույն ու անկախ դարձան՝ մինչև երանելի կայսր Վասիլի թագավորությունը: Նրա օրերում նրան, դարձյալ հռոմայեցիներին հպատակվեցին: Իրականացավ և Միքայելին վերաբերող գուշակությունը, որն ասում է.

Ծրբ Բաբելոնի վրա իշխի
Շատ ծանրալեզու և անշափ արծաթասեր օձր,
Երկրի վրա փորձանքներ են գալու:
Նրա մարմինն ամփոփվեց սուրբ Առաքելոց տաճարում, Հուստինիա-
ճոսի հերոռնում, թեոտալական .կանաչ գույնի տապանում:

Գ Ի Ր Ք Ե Ր Ր Ո Ր Դ

ԹԵՆՈՓԻԼԵՍԻ՝ ԻԻՓԵՅԵԼԻ ԻՐԴՈՒ ԽՈՂԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Միքայել Թլվատի՝ ինր տարի և ութ ամիս տևած թագավորության ժամանակ տեղի ունեցած դեպքերի մասին խոսվեց նախորդ գրքում: Միքայելի որդի Թեոփիլոսը, որն արդեն հասակ էր առել, ինդիկտոնի ութերորդ տարվա հոկտեմբեր¹ ամսին ժառանգեց հայրական իշխանու-
թյունը: Նա ցանկանում էր իրեն ներկայացնել արդարության ջերմ պաշտպան, քաղաքացիական օրենքների ճշմարիտ պահպան, բայց դա կեղծավորություն էր: Իրականում նա իրեն հեռու էր պահում դա-
վադիրներից, որպեսզի հանկարծ մեկն ու մեկն իր դեմ ոտնձգություն չկատարի: Իր գլխին կախված վտանգից երկյուղելով, նա վճռեց իշ-
խանությունը դավադրության միջոցով իր հոր տվողներին՝ Լևոնի դեմ ապստամբությո-
ւն բարձրացնողներին, գլխովին ոչնչացնել ու կոտորել: Նման մտադրությամբ նա կարգադրեց՝ բոլոր նրանք, ովքեր տվյալ պահին օգտվում են կայսերական պատիվներից, ինչպես և նրանք, ով-
քեր անցյալում էին արժանացել կայսերական որևէ մեծարանքի, հա-
վաքվեն Մագնավրայում²: Երբ այդ բանը տեղի ունեցավ (հրամանը քամահրել ոչ ոք չէր հանդգնել), նա առայժմ իր հոգու դաժանությու-
նը կարծես խավարի մեջ պահեց և հանդարտ ու մեղմ մի քանի խոս-
քով դիմեց նրանց. «Իմ ժողովուրդ ու կղեր: Իմ հայրը կամենում էր ու ցանկանում բազում պատիվների, բարերարությունների ու նվերների արժանացնել նրանց, ովքեր իրեն սատար կանգնեցին և քաջաբար պայ-
քարեցին հանուն թագավորության: Բայց քանի որ նա վախճանվեց նախքան իր մտադրությունն իրականացնելը, ինձ կտակեց ոչ միայն թագավորությունը, այլև այդ մարդկանց նման բարերարություն անե-
լու պարտականությունը: Դրա համար թող ամեն մեկը մեջտեղ գա և իրեն մեղ ներկայացնի»: Այդ խոսքերից խաբված և ապակողմնորոշ-
ված՝ յուրաքանչյուրն իրեն մերկացրեց և բոլորին բացահայտեց իր ինքնությունը: Թեոփիլոսն անհապաղ հյուպարքոսին³ կարգադրեց գոր-